

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТИПОВОЇ СЛОВОТВІРНОЇ ПАРАДИГМИ ВІДСУБСТАНТИВНИХ ДІЄСЛІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ «ОБРОБЛЯТИ ОБ'ЄКТ НАЗВАНОЮ ТВІРНИМ ІМЕННИКОМ РЕЧОВИНОЮ»

У статті проаналізовано структуру типової словотвірної парадигми відсубстантивних дієслів із семантикою «обробляти об'єкт названою твірним іменником речовиною», утворених за допомогою суфікса *-ува/-юва-*, простежено належність похідних одиниць до трьох словотвірних зон – субстантивної, ад'єктивної і вербальної. У межах кожної зони встановлено континуум словотвірних значень дериватів, визначено інвентар словотворчих засобів для їхньої реалізації, виявлено здатність деяких дериватів виражати додаткові семантичні відтінки. З'ясовано, що словотвірний потенціал вершинних дієслів детерміновано їхньою віднесеністю до групи загальноживаних слів чи термінів (загальновідомих або вузькоспеціальних).

Ключові слова: словотвірна парадигма, словотвірна зона, словотвірне значення, словотворчий формант, твірна основа, семантична позиція, відсубстантивне дієслово, дериват, вербатив, девербатив, перфектив, термін.

З'ясування ролі твірної основи як типологізувального чинника у словотвірних процесах набуває все більшої актуальності в українській дериватології. Необхідність системного, планомірного вивчення дериваційних можливостей як центральних, так і периферійних класів слів з опертям на твірну основу, що дає змогу передбачити формування похідних одиниць з певним словотвірним значенням, визначити інвентар словотворчих засобів для його експлікації, з'ясувати вплив мовних та позамовних чинників на реалізацію закладеного системою мови словотвірного потенціалу, зумовлює всеохоплення основоцентричним аспектом дослідження усієї мотивувальної бази сучасної української мови.

На основі аналізу структури й семантики словотвірної парадигми як комплексної системоутворювальної одиниці класифікації й опису матеріалу, адекватної цьому напряму вивчення словотвору, уже визначено дериваційну спроможність прикметників [8], іменників [1; 3; 4; 23], деяких лексико-семантичних груп здебільшого непохідних дієслів [10; 27]. Розпочато обстеження словотвірного потенціалу похідних дієслів сучасної української мови, зокрема відприкметникового [17; 18; 19] та відзвуконаслідувального походження [15; 16]. Проте цей цикл студій був би неповним без дослідження можливостей відіменникових (відсубстантивних) дієслівних основ. З огляду на, по-перше, центральність дієслівного та іменникового класів слів, а по-друге, їхню полярність і водночас функціональну єдність [4, 136] опрацювання цього матеріалу є актуальним насамперед для віддієслівного словотвору та важливим для розуміння і передбачуваності словотвірної «поведінки» усіх «учасників» дериваційного процесу.

Дослідниця словотвірної семантики відсубстантивних дієслів сучасної української мови Т. Лагута, виявивши різні значеннєві зрушення під час взаємодії твірного і похідного слів та установивши типологію дериваційних значень, виокремила дев'ять словотвірних розрядів [20]. Один з них становлять дієслова із семантикою «наділяти тим / набувати того, що назване твірним іменником», у межах якого виділено підтипи з такими частковими словотвірними значеннями: 1) «обробляти (покриваючи, насичуючи, посипаючи тощо) об'єкт тим, що назване твірним іменником», пор.: *дріжджувати, одеколонити*; 2) «обладнувати об'єкт тим, що назване твірним іменником», пор.: *шинувати, затинити*; 3) «уподібнювати(ся) (через надання / набуття ознак, властивостей) до того, хто (що) названий(е) твірним іменником», пор.: *мармурувати, перлитися* [20, 13].

Об'єктом пропонованого дослідження є дієслова першого словотвірного підтипу. Вони мотивовані іменниками на позначення: 1) хімічних речовин, напр.: *азот, бор, бром, галун, йод, озон, сірка, фтор, хлор* та ін.; 2) будівельних матеріалів, напр.: *асфальт, бетон, вапно, гіпс, цемент* тощо; 3) металів, напр.: *алюміній, бронза, золото, кадмій, кобальт, латунь, літій, нікель, свинець, срібло, хром, цинк* тощо; 4) харчових продуктів, напр.: *оля, перець, сіль, цукор* та ін.; 5) парфумерних та косметичних продуктів, напр.: *гель, дезодорант, одеколон, парфуми, помада, пудра* тощо; 6) речовин мінерального, рослинного чи тваринного походження, напр.: *віск, графіт, дріжджі, желатин, зола, канифоль, крохмаль, скипидар, торф* та ін.; 7) речовин, одержаних унаслідок перероблення інших матеріалів, напр.: *гудрон, дьоготь, парафін* тощо.

Ці субстантиви вказують на різні умови функціонування відповідних денотатів. Одні з них є назвами речовин спеціального використання, відомими лише обмеженій кількості мовців. Інші ж номінують речовини загальнонародного призначення, які стали зрозумілими і доступними для носіїв мови у результаті виходу за межі спеціального вжитку [26, 163]. Утворені на їхній основі дієслова або залишаються вузькоспеціальними термінами, як і твірні іменники, або з огляду на подібність позначуваних дій (процесів) поширюються у кількох виробничих сферах чи взагалі переходять до пласту

загальноживаної лексики. Така стилістична маркованість одних і певною мірою загальнодоступність інших детермінують словотвірний потенціал аналізованих відсубстантивних дієслів.

Вершинні дієслова постають унаслідок суфіксації. До найбільш продуктивних словотворчих засобів належать суфікси: 1) **-ува/-юва-**, пор.: *сіркувати, свинцювати, асфальтувати* та ін.; 2) **-и/-ї-**, пор.: *вохрити, порошити, солити* тощо; 3) **-ізува/-изува-**, пор.: *вітамінізувати, ароматизувати, іонізувати* та ін. За **мету** ставимо собі визначити структуру та установити континуум дериваційних значень типової словотвірної парадигми відсубстантивних дієслів на **-ува(-ти)/-юва(-ти)**. Творення таких слів у мові невинно зростає. Це зумовлено як прозорістю співвідношення іменникових основ і дериватора **-ува-**, що відповідно визначає їхню роль як зразка для введення основ нових іменників до категорії дієслова, так і самою кількістю назв речовин, асортимент яких з розвитком промисловості, науки і техніки безперервно поповнюється [29, 14; 30, 174].

Словотвірне значення «обробляти об'єкт названою твірним іменником речовиною» передбачає різні способи дії на об'єкт названої мотивувальним іменником речовини, а саме: 1) наносячи, покривати нею поверхню, пор.: *алюмініувати (алюмініювати), бетонувати, бронзувати, ваксувати, глазурувати, гримувати, гудронувати, емульгувати, нікелювати, свинцювати, сіркувати, хромувати, цинкувати* та ін.; 2) викладаючи за порядком, покривати поверхню, пор.: *брукувати, дернувати* тощо; 3) уводити/вносити, змінюючи попередню фізичну чи механічну якість об'єкта або його хімічний склад, пор.: *вакцинувати, графітувати, дріжджувати, желатинувати, літіювати, селітрувати, ферментувати, фосфатувати* тощо; 4) насичувати речовиною об'єкт, пор.: *азотувати, йодувати, озонувати, торфувати, хлорувати*; 5) занурюючи, просочувати об'єкт, пор.: *иліхтувати* та под.; 6) посипаючи, змінювати смакові характеристики, пор.: *цукрувати* та ін. Проте така диференціація способів оброблення об'єкта не впливає на дериваційну спроможність дієслів, які виражають ту чи ту дію, – тому їхні словотвірні парадигми аналізуватимемо разом.

Водночас деякі відсубстантивні дієслова можуть позначати кілька варіантів впливу речовини на об'єкт, що залежить від сфери і мети цього процесу, пор.: *вапнувати, гіпсувати* (покривати поверхню об'єкта і вводити/додавати, змінюючи хімічний склад об'єкта), *воскувати, фарбувати, хромувати* (просочувати об'єкт і покривати поверхню об'єкта), *спиртувати* (просочувати об'єкт і вводити/додавати, змінюючи хімічний склад об'єкта). Словотвірна здатність таких вербативів здебільшого збігається. Лише у словотвірних парадигмах двох-трьох відсубстантивних дієслів виявлено деякі відмінності у вираженні того чи того дериваційного значення (зокрема фінитивного у вербальній зоні), про що йтиметься далі.

Показником словотвірної спроможності аналізованого (вершинного) слова, як уже зазначалось вище, слугує його словотвірна парадигма – комплексна системоутворювальна одиниця, що становить сукупність дериватів одного ступеня творення, об'єднаних тотожністю мотивувальної основи [11, 71; 9, 10] і протиставлених словотворчими формантами [4, 29].

Типову словотвірну парадигму відсубстантивних дієслів на позначення «обробляти об'єкт названою твірним іменником речовиною», утворених за допомогою суфікса **-ува/-юва-**, формують здебільшого три словотвірні зони – субстантивна, ад'єктивна та вербальна. Субстантивну зону репрезентують деривати із семантичними позиціями «опредметнена дія» та «суб'єкт дії». Виразником першого словотвірного значення є суфікс **-нн-**, основна роль якого – виконувати транспозиційну функцію. Деривати із цією семантикою постають майже від усіх вершинних дієслів, напр.: *азотування, алюмініування (алюмініювання), асфальтування, бальзамування, бетонування, бронзування, брукування, вапнування, вольфрамівання, воскування, гіпсування, глазурування, гримування, тумування, дернування, дьогтювання, дріжджування, емульгування, желатинування, йодування, лакування, літіювання, нікелювання, озонування, свинцювання, селітрування, сіркування, спиртування, торфування, фарбування, ферментування, фосфатування, хлорування, хромування* тощо, напр.: *Для прискорення процесу сіркування та максимального виключення побічних реакцій слід використовувати активатори* (Г. Кравчук та ін.); *Гончарі повинні були ознайомитися з основами керамічної технології – обробки і приготування глини, формування, сушіння виробів, глазурування, фарбування, випалювання* (В. Радкевич). Девербативи на **-нн-** (-я), зберігаючи значення дії і набуваючи семантики абстрактної предметності, замінюють форми самих дієслів, оскільки останні не можуть бути виразниками логічного суб'єкта [5, 13]. Такий вияв дієслівності як граматичної категорії передбачувано активізує появу термінів, які позначають різні процеси.

На вираженні словотвірного значення «суб'єкт дії» спеціалізується варіант суфікса **-ник – льник**. Поєднуючись з основою дієслова недоконаного виду, цей засіб продукує деривати, що широко вживаються для називання осіб, які виконують конкретну дію в певному виробничому циклі [2, 60; 24, 21]. Наприклад, найбільшу продуктивність виявляють іменники на позначення виконавців дій, пов'язаних з обробленням та нанесенням спеціального покриття на поверхню металу, що зумовлено широким асортиментом речовин (матеріалів), призначених для цього, пор.: *алюмініювальник, бронзувальник, емальювальник, цинкувальник*,

свинцювальник, хромувальник, нікелювальник тощо, напр.: *Посадова інструкція визначає функціональні обов'язки, права і відповідальність емальовальника дроту* (Інтернет-ресурс). Менш чисельну групу становлять деривати з формантом **-льник**, що номінують осіб, діяльність яких має стосунок до інших галузей промисловості, зокрема харчової (напр.: *дріжджувальник, ферментувальник, цукрувальник*), хімічної (напр.: *графітувальник, хлорувальник*), текстильної (напр.: *шліхтувальник*), деревообробної (напр.: *воскувальник, ґрунтувальник, фанерувальник*), будівельної (пор.: *бетонувальник* [25, 23]), чи різних художніх промислів та народних ремесел. Деякі з девербативів позначають агентивів, які обслуговують технологічні процеси в кількох галузях промисловості, пор.: *глазурувальник* (харчова і керамічна [21, 65]), *лакувальник* (деревообробна, металообробна і керамічна), *фарбувальник* (деревообробна, металообробна, текстильна і керамічна) тощо, пор.: *Лу Баню поклоняються також теслі та ковалі (як винахіднику інструментів!), гончарі (хоча винахід гончарного кола йому не приписують), корабельники (винайшов човен та весло), фарбувальники (першим добув дерев'яний лак)* (Інтернет-ресурс); *Упродовж 20 робочих днів проводилась спільна робота приватного замовника-мецената і зварювальника, реставратора металевих виробів та воріт, фарбувальників* (Інтернет-ресурс); *Засновник цього роду, фарбувальник Жілл Гобелен., заснував у передмісті столиці Сен-Марсель на струмку Б'єрв (Bierre) фарбувальню для шерсті (бавовни)* (З енцикл.); *Кожен фарбувальник мав власні таємниці отримання тих чи інших відтінків основних кольорів* (Інтернет-ресурс).

Збільшенню продуктивності суфікса **-льник** у вираженні мутаційного словотвірного значення «суб'єкт дії» сприяють соціальна необхідність породжуваних ним дериватів, термінотворчі можливості, відсутність прикмет інтенсивності та суб'єктивної оцінки, високий ступінь дієслівності похідних лексем [22, 48]. Перші два чинники особливо актуальні, чим зумовлено наявність у словотвірних парадигмах багатьох вершинних дієслів девербативів, не засвідчених лексикографічними джерелами, пор.: *брукувальник, воскувальник, ґіпсувальник, глазурувальник, графітувальник, гримувальник, гумувальник, дернувальник, дріжджувальник, парафінувальник, ферментувальник, фосфатувальник, хлорувальник, цинкувальник, цукрувальник*. Номінування за їхньою допомогою осіб, пов'язаних з тими чи тими технологічними процесами у певній виробничій сфері (а іноді й кількох), становить поширене і системне явище, яке переконливо засвідчує здатність відповідних твірних відсубстантивних дієслів (*брукувати, воскувати, ґіпсувати, глазурувати, графітувати, гримувати, гумувати, дернувати, дріжджувати, парафінувати, ферментувати, фосфатувати, хлорувати, цинкувати, цукрувати*) експлікувати це значення.

Інші семантичні позиції субстантивної зони, зокрема «приміщення для виконання названої вершинним дієсловом дії», пор.: *гримувальня, фарбувальня* (словотворчий формант **-льн(-я)**), «предмет як наслідок виконаної дії», пор.: *бруківка* (словотворчий формант **-івок(-а)**), представлено спорадично, що не дає підстав для висновку про системність їхнього вираження.

Ад'єктивну зону репрезентовано дериватами зі словотвірними значеннями «призначений для виконання названої твірним словом дії» і «пов'язаний з виконанням названої твірним словом дії». Їхнім реалізатором слугує суфікс **-льн-**, пор.: *асфальтувальний, бетонувальний, вакцинувальний, ґіпсувальний, глазурувальний, гримувальний, гумувальний, дріжджувальний, емульгувальний, желатинувальний, йодувальний, лакувальний, нікелювальний, нітрувальний, озонувальний, парафінувальний, пломбувальний, фанерувальний, фарбувальний, ферментувальний, фторувальний, хлорувальний, хромувальний, цементувальний, цинкувальний, шліхтувальний*, напр.: *Парафін наносять на поверхню паперового полотна за допомогою спеціальних парафінувальних машин* (Інтернет-ресурс) і *Добре зберігає тепло парафінувальний папір, яким обгортають місце накладання компресу* (Інтернет-ресурс). Більшість із поданих слів або взагалі не засвідчено лексикографічними джерелами (*асфальтувальний, бетонувальний, вакцинувальний, ґіпсувальний, глазурувальний, гумувальний, дріжджувальний, желатинувальний, нітрувальний, ферментувальний*), або значиться лише одне зі значень (семантика «призначений для виконання названої твірним словом дії» характерна для девербативів *емульгувальний* (ВТС, 350)¹, *лакувальний* (СУМ, IV, 440), *нікелювальний* (СУМ, V, 422), *озонувальний* (ВТС, 835), *парафінувальний* (СУМ, VI, 67), *цементувальний* (СУМ, XI, 195), *цинкувальний* (СУМ, XI, 216); значення «пов'язаний з виконанням названої твірним словом дії» – для дериватів *йодувальний* (ВТС, 510), *хлорувальний* (ВТС, 1565), *фторувальний* (ВТС, 1551)).

Крім похідних одиниць, що експлікують обидва словотвірні значення, в ад'єктивній зоні словотвірних парадигм деяких дієслів трапляються й такі, які реалізують одне з них. Наприклад, лише семантику «призначений для виконання названої твірним словом дії» передають девербативи: 1) зареєстровані (у словниках): *бальзамувальний, бронзувальний*, напр.: *Сам процес бронзування полягає в*

¹ У Словнику української мови в 11-ти томах (1970–1980 рр.) слова, які паспортизовані умовним позначенням ВТС, не зафіксовані.

нанесенні **бронзувального** порошку на відбиток (З енцикл.); 2) незареєстровані: **брукувальний**, **воскувальний**, **фосфатувальний**, напр.: **Фосфатувальний** розчин у звичайному випадку є водним розчином (З посібн.). Тільки значення «пов'язаний з виконанням названої твірним словом дії» виражають: 1) зареєстровані: **алюмінівальний**, **азотувальний**, **емалювальний**, напр.: *Однією з найважливіших умов розвитку економіки України є підвищення якості та конкурентоспроможності промислових виробів з огляду на впровадження нових матеріалів та передових енерго- і ресурсозберігальних технологій. В емалювальній галузі це технології, які передбачають нанесення покриттів в електричному полі* (О. Шалигіна); 2) незареєстровані: **бромувальний**, **кадміювальний**, напр.: *На прикладі етилового ефіру 3-бром-2,4-діоксо-1,2,3,4-тетрагідро-хінолін-3-карбонової кислоти вперше виявлена бромувальна здатність сполук* (О. Головченко).

Незасвідченість такої кількості слів чи одного зі значень, очевидно, можна пояснити певним відставанням лексикографічної фіксації постійного оновлення і безперервних змін словникового складу мови. Ці зміни зумовлені кількома чинниками. По-перше, відбувається витіснення не властивих українській мові форм дієприкметників активного стану (вони за часів так званого періоду «злиття двох мов» були рекомендовані як бажані [13, 6]) дериватами із суфіксом **-льн-**, що за всіма показниками відповідають нормам української мови [12, 321], пор.: *асфальтувальний* (не *асфальтуючий*), *бальзамувальний* (не *бальзамуючий*). По-друге, спостерігається тенденція до заміни аналітичної конструкції з відношенням мети одиницею, у якій те ж значення виражається синтетично (у нашому випадку – за допомогою суфікса **-льн-**), пор.: *агрегат, щоб глазурувати* (*агрегат для глазурування*) → *глазурувальний апарат*. По-третє, сполучуваність прикметника на **-льн-**(-ий) з іменником у деяких випадках засвідчує розширення меж семантичного обсягу у напрямку до виокремлення лексико-семантичного варіанту, не відомого раніше.

Наповнення вербальної зони словотвірних парадигм відсубстантивних дієслів зі словотвірним значенням «обробляти об'єкт названою твірним іменником речовиною», утворених за допомогою суфікса **-ува/-юва-**, детерміноване значною мірою їхньою належністю до групи вузькоспеціальних чи загальновідомих термінів. Вербальна зона однієї частини вузькоспеціальних термінів, серед яких *алюмініувати* (*алюмініювати*), *вольфрамувати*, *графітувати*, *гудронувати*, *желатинувати*, *йодувати*, *літіювати*, *озонувати*, *парафінувати*, *селітрувати*, *сіркувати*, *ферментувати*, *фосфатувати*, *хлорувати*, *шліхтувати*, є порожньою. Від іншої групи вербативів утворюються похідні з темпоральною семантикою – на позначення завершального етапу дії. Процес деривації здійснюється за допомогою префіксів **за-**, **о-/об-**, **по-**, **про-**, пор.: *задернувати*, *одернувати*, *освінцювати*, *оторфувати*, *оцінкувати*, *похромувати*, *проемальгувати* тощо, напр.: – *Ми сховали той скарб, землю засипали..., травою задернували* (О. Ільченко); *Після декількох операцій необхідно... знову освінцювати труби для продовження холодної протяжки до необхідного розміру* (З посібн.).

Дещо активізується творення похідних одиниць від дієслів, які номінують ті ж чи подібні процеси у кількох виробничих сферах або і взагалі у повсякденному побуті. Передусім значну групу становлять деривати з темпоральним фінітивним значенням. Вони постають за допомогою дериваторів **за-**, **о-**, **по-**, пор.: *заасфальтувати*, *забетонувати*, *загінсувати*, *загримувати*, *запломбувати*, *заспиртувати*, *опломбувати*, *поваксувати* тощо, напр.: *Город перетинали дві стежки, які цього літа Роман старанно забетонував* (В. Яворівський); *Він [статист] поваксував черевики, почистив згори донизу й з обох боків костюм, а відтак роздягнувся та ліг спати* (Б. Віан).

Іноді з огляду на тісний зв'язок темпорального фінітивного значення з результативним спостерігається деяке маскування ступеня десемантизації префікса, унаслідок чого не завжди однозначно можна виявити семантичну різницю між префіксальним та безпрефіксним дієсловами і відповідно беззаперечно визначити статус перфектива – дериват з модифікаційним значенням (*заасфальтувати*, *забетонувати*, *залакувати*) чи корелят доконаного виду (*забальзамувати*, *заванпувати*, *понікелювати*). Перший з них формує дериваційний потенціал вершинного дієслова, інший – перебуває поза площиною словотвірної парадигми.

Прикметно, що у словотвірних парадигмах вербативів, утворених від іменників на позначення широковживаних у різних сферах назв речовин, те ж фінітивне значення можуть виражати кілька словотворчих засобів, пор.: *залакувати*, *відлакувати*, *налакувати*, *полакувати*; *дофарбувати*, *зафарбувати*, *нафарбувати*, *пофарбувати*, *розфарбувати*; *зацементувати*, *цементувати*, *оцементувати*; *забрукувати*, *вібрукувати*, *добрукувати*. Експлікація одного словотвірного значення за допомогою кількох формантів свідчить про глибину семантичної позиції вершинного дієслова. До того ж, зазвичай, такі засоби здатні розвивати додаткові значеннєві відтінки, розширюючи семантичне поле похідних величин. Наприклад, значення «завершальний етап виконаної дії» у словотвірній парадигмі дієслова *лакувати* реалізують префікси **за-**, **на-** та **по-**. Проте використання кожного з них детермінує

відповідна ситуація (серед іншого і виробнича сфера) та специфіка об'єкта, який зазнає впливу тієї чи тієї речовини. За допомогою префікса **за-** постають деривати на позначення дії, що поширюється на поверхню певної площини, напр.: ...*підлога під нею [мастикою] виглядала все гірше – довелося поциклювати й залакувати підлогу матовим лаком* (Н. Сняданко). Перфективи *полакувати* та *налакувати* (словотворчі засоби – префікси **по-** та **на-**), максимально наближаючись до суто видового значення, виражають семантичні відтінки: покривати поверхню певного об'єкта (меблів, дерев'яних споруд тощо) лаком як деревообробним засобом і наносити зверху на поверхню як косметичний засіб, пор.: *Дерев'яні двері можна прикрасити, пофарбувати, полакувати, оббити, оздобити іншими матеріалами* (Інтернет-ресурс) і *Жінка виявилася ... трохи повнута з коротким темно-рудим волоссям, що було так налаковано, аж блистіло* (Мороз Маря). У цій же словотвірній парадигмі виявляємо ще дериват *відлакувати*, утворений за допомогою префікса **від-**. Нашаровуючи додатковий відтінок інтенсивності, він виражає семантику «остаточне припинення дії, яка тривала упродовж якогось часу», напр.: – *Для цього я спеціально зробив зразкову бандуру, інкрустував і відлакував її як нову, аби вона за звучанням і зовні була ідеальною* (Р. Гриньків). З таким же значенням все частіше уживається перфектив *вилакувати*, що постав за допомогою більш природного для української мови словотворчого засобу – дериватора **ви-**. З огляду на це цілком слушною є думка тих мовознавців, які уважають, що використання префікса **від-** на позначення інтенсивності вияву дії – це калька російського префікса **от-** [14, 10–13].

Різні словотворчі форманти служать засобами вираження фінітивного значення і у словотвірній парадигмі дієслова *фарбувати*. Їхня кількість і те, за допомогою якого саме префікса продукується девербатив, залежать від способу дії речовини на об'єкт і сфери, у якій цю дію поширено. Як уже зазначалось вище, вербатив *фарбувати* позначає два способи дії речовини, а саме: «покривати поверхню об'єкта речовиною» і «просочувати об'єкт речовиною». Виразниками завершального етапу дії в обох випадках є префікси **по-**, **за-**, рідше **про-**, пор.: *Тепер стало менше ... ситуацій, коли [хлопці] безперестанку конкурували один із одним, хто замовить для Дарини книгу в бібліотеці., пофарбує стіни в її ... кімнаті* (Н. Сняданко) і *З нього [німецького парашута] пошили одяг, спідниці, хустки, а решту розпустили на нитки. Баба їх пофарбувала і ткала* (О. Луцишин); *Графіті зафарбували білою фарбою через кілька годин* (Інтернет-ресурс) і *Не всі фарби здатні повністю зафарбувати сивину...* (Інтернет-ресурс).

Інший словотворчий засіб – префікс **до-** – певним чином нівелює акцентування способу дії речовини на об'єкт і більшою мірою актуалізує темпоральні параметри. Зокрема вказує на: 1) закінчення фарбування чого-небудь, напр.: *Білл прив'язав свого коня до стовпа, наполовину пофарбованого, і ненароком побачив забуту тут фарбу. Не маючи чого робити, він дофарбував стовп* (В. Петкявічус) і *Дофарбувати нитки вдалося – збій у системі не зміг цьому завадити* (Інтернет-ресурс); 2) фарбування до певної межі, напр.: *Сьогодні дофарбували лише до першого повороту, на завтра залишиться решта* (Н. Сняданко) і *Якщо ви почали фарбування [пасом] вже 30 хвилин тому і ще далекі до фіналу, то ... треба швидше дофарбувати другу зону, хвилин через 15–20 приловчитися і змити фарбу з першої зони* (Інтернет-ресурс).

Перфективи на позначення завершального етапу дії з іншими формантами, зокрема **на-** і **роз-**, формуються лише на базі дієслова із семантикою «покривати поверхню об'єкта речовиною». Префікс **на-** бере участь у словотвірному процесі здебільшого тоді, коли йдеться про вплив речовини як косметичного засобу, напр.: *Звідки ти знаєш що в мене нафарбовані нігті? – я здивувалась, бо того дня справді нафарбувала нігті* (Т. Малярчук). Девербатив, утворений за допомогою префікса **роз-**, означає «покриваючи, розмальовувати що-небудь різними фарбами або однією фарбою» (ВТС, 1269), напр.: *Послідовність розпису по дереву така: спочатку розфарбовуються великі фонові шматки поверхні, потім більш дрібні* (Інтернет-ресурс).

Крім того, вербальну зону дієслова *фарбувати* представлено ще одним різновидом темпоральних модифікацій – на позначення обмеженої в часі дії. Цю семантику експлікують деривати двох підгруп. Значення недовготривалої дії надає вершинному дієслову префікс **по-**, пор.: *пофарбувати*, напр.: *Пофарбував частину корпусу і відклав до вечора* [С. Степа]. Так звані делімітативні дієслова, до яких і належить *пофарбувати*, факультативно можуть супроводжуватися часовими конкретизаторами на зразок: *недовго, трохи, якийсь час, день-два, кілька хвилин тощо* [6, 237], напр.: – *Слухай! – сказала вона й шмигнула заляпанним глиною носиком. – Дай трохи пофарбую* (Вал. Шевчук). Засобом вираження точно окресленої тривалості, яка вкладається в певні часові межі, слугує префікс **про-**, пор.: *профарбувати*. Так звані пердуративні дієслова обов'язково супроводжуються часовими конкретизаторами. Без них вербатив передає фінітивне значення [28, 130], пор.: *Профарбували* (значення окресленої тривалості) *стіни валиком три години, прочекали, поки підсохне, а вже потім побачили, що нанесена фарба таки відрізняється від попередньої* (М. Ярмолук) і *Цього разу, для основи я використала саме цей гофрокартон, який місцями*

порвала та **профарбувала** (фінітивне значення) білою акриловою фарбою (В. Сов'як). Проте поодинокість творення дієслів із цією семантикою є недостатньою для типового вираження.

Квантитативні модифікації репрезентовано трьома різновидами значень. Перший з них складають дієслова, що виражають кратність вияву самої дії. Виразником багатократності є префікс **пере-**, який вказує на повторне виконання дії, пор.: *перебетонувати, перебрукувати, перегіпсувати, перелакувати, перепломбувати, перефарбувати* та ін., напр.: – *Нині вітрильник у хорошому стані. Треба лише полатати палубу, зміцнити новим герметиком шви і **перелакувати** щоглу* (М. Трублаїні); *Заходився [Кучугура] причепурювати дім: віконниці та двері **перефарбував** у веселіший, світло-голубий колір, а паркан – у зелений* (С. Чорнобривець).

До другого різновиду належать девербативи, що вказують на інтенсивність виконуваної дії. З трьох традиційно виокремлених модифікацій [6, 238–239] у словотвірних парадигмах аналізованих дієслів виявляємо деривати зі значенням недостатньої та достатньої інтенсивності. Засобом вираження першої є префікс **під-**, пор.: *підасфальтувати, підбрукувати, підвоскувати, підгіпсувати, підгримувати, підлакувати, підпломбувати, підфарбувати, підцукрувати*, напр.: *Лія щоразу намагалася **підфарбувати** волосся хною, червоно-каштановими й чорними барвниками...* (О. Дмитренко). Достатню інтенсивність експлікують дериватори **ви-, на-, про-**, пор.: *вібетонувати, виваксувати, набронзувати, наваксувати, навоскувати, нагелювати, наглазурувати, наспиртувати, нацукрувати, провоскувати, прогумувати, проспиртувати, профарбувати*, напр.: *Зараз десь і маніжка в його [Антося] взялась, і така жилетка, що до маніжки; і прості чоботи **виваксував*** (А. Свидницький); *Затуркавши мені голову повчальними історіями, Верес витяг з-під стола чобіт і **навоскував** драгву* (Р. Андріяшик).

Третя підгрупа квантитативних модифікацій визначає спрямованість дії на велику кількість об'єктів. Розподільні, або так звані дистрибутивні, дієслова постають за допомогою префіксів **пере-, по-**, пор.: *перебрукувати, перелакувати, перефарбувати, погіпсувати, поглазурувати, полакувати, поцинкувати*, напр.: *За тиждень вдалося **перелакувати** більшу частину усіх столів* (Інтернет-ресурс).

Отже, типову словотвірну парадигму відсубстантивних дієслів зі словотвірним значенням «обробляти об'єкт названою твірним іменником речовиною», утворених за допомогою суфікса **-ува/-юва-**, формують три словотвірні зони: субстантивна, ад'єктивна і вербальна. Кожна з них репрезентує деривати з характерними семантичними позиціями: у субстантивній зоні – «опредметнена дія» та «суб'єкт дії», в ад'єктивній – «призначений для виконання названої твірним словом дії» і «пов'язаний з виконанням названої твірним словом дії». Назагал словотвірний потенціал аналізованих відсубстантивних дієслів детерміновано їхньою належністю до вузькоспеціальної чи загальновідомої лексики. Ця диференціація має особливий вплив на продукування похідних вербальної зони. У першому випадку вербальна зона або зовсім не заповнена, або містить деривати лише з фінітивним темпоральним значенням. Натомість дериваційний потенціал відсубстантивних дієслів, які позначають загальновідомі терміни, помірний. Вербальну зону складають темпоральні та квантитативні модифікації. Темпоральні репрезентовано дериватами зі словотвірним значенням «завершення виконання дії», квантитативні – девербативами на позначення «кратності вияву дії», «недостатньої інтенсивності вияву дії», «достатньої інтенсивності вияву дії», «дистрибутивності виконання дії».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачкур Р. О. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин та рослин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Р. О. Бачкур. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
2. Безпояско О. К. Морфеміка української мови / Олена Безпояско, Катерина Городенська. – К. : Наук. думка, 1987. – 211 с.
3. Беркешук І. С. Дериваційний потенціал іменників у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. С. Беркешук. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
4. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : [монографія] / З. О. Валюх. – К.; Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
5. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды Моск. ин-та истории, философии и лит. : сборник статей по языкознанию. – М., 1939. – Т.5. – С. 3–54.
6. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська / ред. І. Р. Вихованець. – К. : Університетське видавництво «Пульсари», 2004. – 398 с.
7. Городенська К. Г. Структура відіменних дієслів // К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. Словотвірна структура слова (відіменні деривати). – К. : Наук. думка, 1981. – С. 20–108.
8. Грещук В. Український відприкметниковий словотвір / Василь Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
9. Грещук В. Розділ І. Теоретичні засади основоцентричної дериватології / Василь Грещук // Грещук В. В., Бачкур Р. О. та ін. Нариси з основоцентричної дериватології / за ред. Василя Грещука. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. – С. 6–38.
10. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Ф. Джочка. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.

11. Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании / Е. А. Земская // Русский язык : Вопросы его истории и современного состояния. Виноградовские чтения I – VIII. – М. : Наука, 1978. – С. 63–77.
12. Калашник В. Людина та образ у світі мови : вибрані статті / Володимир Калашник. – Харків : Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2011. – 368 с.
13. Карпіловська Є. Структурні зміни української наукової термінології протягом двадцятого сторіччя / Євгенія Карпіловська, Ольга Кочерга, Євген Мейнарович // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2004. – №503. – С. 3–8.
14. Кочерга О. Префікси зі значенням завершеності дії в процесових термінах / О. Кочерга, Г. Ракшанова // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2011. – №559. – С. 10–13.
15. Кушлик О. Параметри словотвірної парадигми гомональних дієслів-ономатопів в українській мові / Оксана Кушлик // Проблеми гуманітарних наук : зб. наук. праць ДДПУ імені Івана Франка / ред. кол. Т. Біленко (головний редактор), М. Федурко, Я. Яремко та ін. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – [вип. 28. Філологія]. – С. 55–72.
16. Кушлик О. Вербальна зона словотвірної парадигми предметних дієслів-ономатопів / Оксана Кушлик // Мовознавчий вісник : зб. наук. праць / МОНМС України Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького / відп. ред. Г. Мартинова. – Черкаси, 2012. – [вип. 14–15]. – С. 159–167.
17. Кушлик О. Специфіка структури та семантики словотвірних парадигм відприкметникових інхоативних дієслів / Оксана Кушлик // Українська мова. – К., 2012. – №4. – С. 56–67.
18. Кушлик О. Дериваційний потенціал відприкметникових каузативних параметричних дієслів / Оксана Кушлик // Spheres of Culture / Ed. by Ihor Nabytovych. – Lublin, 2012. – Vol. 1. – S. 176–185.
19. Кушлик О. Словотвірні параметри есивних дієслів зі значенням фізичного стану суб'єкта / Оксана Кушлик // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : зб. наук. Праць / ред. Бунчук Б. І. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – [вип. : 648–649 : Слов'янська філологія]. – С. 288–291.
20. Лагута Т. М. Семантико-типологічна характеристика відсубстантивних дієслів сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. М. Лагута. – Харків, 2003. – 20 с.
21. Левун Н. В. Агентиивно-професійні назви у термінології гончарного промислу / Н. В. Левун // Сучасне українське літературне мовлення. – Дніпропетровськ, 1975. – С. 65–69.
22. Мамрак А. В. Продуктивність словотвірних типів у сучасній українській мові (на матеріалі утворень з **-ник**) / А. В. Мамрак // Мовознавство. – 1982. – № 4. – С. 46–49.
23. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Д. Микитин. – Івано-Франківськ, 1998. – 20 с.
24. Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника : [монографія] / В. П. Олексенко. – Херсон : Айлант, 2005. – 336 с.
25. Письмиченко А. М. Сучасна термінологія будівельної індустрії / А. М. Письмиченко // Культура слова. – К. : Наук. думка, 1982. – Вип. 23. – С. 32–37.
26. Погрібний І. До питання про лексико-семантичні особливості слів-термінів на позначення речовин / Ігор Погрібний // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 161–165.
27. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
28. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові : [монографія] / С. О. Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 283 с.
29. Юрчук Л. А. Питання суфіксального словотворення дієслів у сучасній українській мові / Л. А. Юрчук. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 100 с.
30. Юрчук Л. А. Суфіксальний дієслівний словотвір / Л. А. Юрчук // Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1979. – С.171–210.

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВТС – Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.
 СУМ – Словник української мови : в 11-ти тт. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

*В статті проаналізована структура типової словообразовательної парадигми отсубстантивних глаголів со значенням «обработывать объект названным мотивирующим существительным веществом», образованных с помощью суффикса **-ува/-юва-**, прослежена принадлежность производных единиц к трём словообразовательным зонам – субстантивной, адъективной и вербальной. В пределах каждой зоны установлен континуум словообразовательных значений дериватов, определён набор словообразовательных средств для их реализации, обнаружена способность некоторых дериватов выражать дополнительные семантические оттенки. Выяснено, что словообразовательный потенциал вершинных глаголов детерминирован их принадлежностью к группе общеупотребительных слов или терминов (общеизвестных или узкоспециализированных).*

Ключевые слова: словообразовательная парадигма, словообразовательная зона, словообразовательное значение, словообразовательный формант, производная основа, семантическая позиция, отсубстантивный глагол, дериват, вербатив, девербатив, перфектив, термин.

*The article determines structure of a typical word-building paradigm of substantivised verbs with semantics «to process the object with substance named by word-forming noun» with suffix **-uva/-yova-**. It was cleared out that the typical word-forming paradigm was formed of three word-building zones – substantive, adjective and verbal. Within each zone continuum of word-building derivatives is distinguished, a set of word-building devices for their realizations is determined, abilities of some of them to express additional semantic meanings are traced. It was found that derivational potential of the substantivised verbs is determined by their affiliation with public or specialized terms.*

Key words: word-building paradigm, word-building zone, word-building meaning, word-building formant, derivative stem, semantic seat, substantivised verb, derivate, verbativ, deverbativ, perfective, term.